

CÁC CHỦ ĐỀ TRANG TRÍ TRUYỀN THỐNG TRÊN KIẾN TRÚC ĐÔNG DƯƠNG TẠI SÀI GÒN

TRADITIONAL DECORATION THEMES OF INDOCHINA ARCHITECTURE IN SAIGON

ThS. KTS. Hoàng Hoa Thủy Tiên
Khoa Kiến trúc – Trường ĐHXD Miền Tây
Email: hoanghoathuytien@mtu.edu.vn
Điện thoại: 0388 688 701

Ngày nhận bài: 06/9/2022
Ngày gửi phản biện: 14/9/2022
Ngày chấp nhận đăng: 27/9/2022

Tóm tắt:

Kiến trúc Đông Dương có thể xem là sự kết hợp giữa kỹ thuật xây dựng của kiến trúc phương Tây với các đặc trưng của kiến trúc phương Đông và khí hậu nhiệt đới, giữa các kiểu mẫu của kiến trúc phương Tây với các kiểu thức và motif trang trí của kiến trúc truyền thống ở Đông Dương để tạo ra một phong cách kiến trúc vô cùng độc đáo và hài hòa. Các kiến trúc phong cách Đông Dương được xây dựng ở nước ta nói chung và ở Sài Gòn nói riêng đều có một đặc điểm chung là trang trí những họa tiết, motif mỹ thuật truyền thống Việt Nam. Có thể thấy kiến trúc Đông Dương ở Sài Gòn đã sử dụng những đề tài, nghệ thuật trang trí truyền thống không chỉ nhằm trang trí thuần túy mà còn giúp nhận diện chức năng của kiến trúc. Từ đó, bài báo đi vào phân tích và tổng hợp nghệ thuật trang trí truyền thống của kiến trúc Đông Dương ở Sài Gòn theo những chủ đề phổ biến nhất để có cái nhìn toàn diện hơn về các giá trị của nghệ thuật trang trí truyền thống trên kiến trúc Đông Dương ở Sài Gòn.

Từ khóa: kiến trúc Đông Dương, nghệ thuật trang trí kiến trúc Đông Dương.

Abstract:

Indochina architecture can be considered as a combination of construction techniques of Western architecture with characteristics of Eastern architecture and tropical climate, between models of Western architecture with different styles and patterns. decorative motifs of traditional architecture in Indochina to create an extremely unique and harmonious architectural style. The Indochina architecture built in our country as in Saigon in particular all have a common feature that is decorated with traditional Vietnamese art motifs. It can be seen that Indochina architecture in Saigon has used traditional decorative arts and themes not only for decoration but also to help identify the function of architecture. From there, the article analyzes and synthesizes the traditional decorative arts of Indochina architecture in Saigon according to the most popular themes to have a more comprehensive view of the values of traditional decorative arts of Indochina architecture in Saigon.

Keywords: *Indochina architecture, Indochina architectural decoration art*

1. Giới thiệu chung

Văn hóa mỹ thuật Việt Nam từ ngàn đời xưa nổi tiếng với những hình thù, họa tiết độc đáo và đẹp mắt: Đó là những hoa văn, họa tiết truyền thống thời Đông Sơn với những đường nét kỳ hà đơn giản cách điệu từ hoa lá, cách thể hiện tỉ mỉ và chi tiết. Đến thời An Nam, hoa văn họa tiết được tổng hợp lại và được cách điệu từ những hình ảnh khác: hình kỷ hà, hình chữ, hình cây, hình hoa lá, hình tĩnh vật... với đường nét và cách thể hiện phong phú hơn. Những hoa văn, họa tiết này thường được ứng dụng để xử lý các chi tiết sàn, tường, trần, các vách ngăn, vật dụng trang trí, trang thiết bị nội thất...

Sự xuất hiện của kiến trúc Đông Dương tại Việt Nam nói chung và tại Sài Gòn nói riêng từ năm 1862 là sự tiếp nhận kiến trúc phương Tây một cách rõ nét, tuy nhiên dù chịu ảnh hưởng nhiều từ kiến trúc phương Tây nhưng các giá trị nghệ thuật của kiến trúc truyền thống bản địa

không hề bị phai mờ. Có rất nhiều các nghiên cứu về sự kết hợp giữa các yếu tố hiện đại và truyền thống của trào lưu này để làm rõ các giá trị mà sự cộng sinh văn hoá thể hiện trên các công trình kiến trúc Đông Dương ở Sài Gòn. Trong cuốn sách *Kiến trúc Đông Dương* của KTS Lê Minh Sơn cũng dẫn chứng các điều kiện chính theo Hébrard để nhận dạng kiến trúc Đông Dương, trong đó về trang trí truyền thống trên kiến trúc Đông Dương, Hébrard khuyến cáo nhờ cậy đến những người thợ thủ công địa phương, tuy nhiên ông không phải là người chủ trương sao chép truyền thống một cách đơn giản khi sử dụng các motif trang trí mỹ thuật truyền thống Việt Nam mà với một sự cẩn trọng đặc biệt.

Từ những kết quả nghiên cứu về kiến trúc Đông Dương nói chung mà cụ thể về motif trang trí truyền thống trên kiến trúc Đông Dương tại Sài Gòn, kiến trúc đương đại Việt Nam sẽ có những chọn lọc

phù hợp với các biến đổi của mình để có diện mạo mới nhưng không quá xa lạ với con người, thiên nhiên, khung cảnh trên đất nước Việt Nam.

2. Nội dung

2.1. Các chủ đề trang trí truyền thống trong kiến trúc Đông Dương tại Sài Gòn

2.1.1. Tam đa Phúc Lộc Thọ

Motip Tam đa Phúc – Lộc – Thọ có nghĩa là ba cái nhiều: nhiều phúc tức nhiều may mắn, nhiều thọ tức sống lâu, nhiều lộc tức có nhiều bổng lộc. Trong chiêm nghiệm của người xưa, con người sống trên đời thường rất khó để đạt được sự trọn vẹn trong cuộc sống. Người ta có thể có được thứ này, nhưng lại đánh mất thứ khác, để đạt được điều nọ, phải hi sinh điều kia... Hình ảnh ba ông Phúc – Lộc – Thọ (Tam Đa) chính là đại diện của những ước muốn mà mỗi con người đều khao khát có được trong đời. Tuy nhiên, mỗi ông chỉ tượng trưng cho duy nhất một điều viên mãn.

Hình 1. Tam đa Phúc – Lộc – Thọ [3]

2.1.2. Tứ linh – Tứ quý – Tứ thời

Hình ảnh Tứ Linh trong văn hóa phương Đông là 4 con vật linh thiêng và có nhiều phép màu nhiệm. Bốn con vật đó là Rồng – Kỳ lân – Rùa – Phượng hoàng, hay còn được gọi ngắn gọn với cái tên thân thuộc là Long – Lân – Qui – Phụng. Đề tài tứ linh xuất hiện rất sớm ở Việt Nam, có thể là từ thời đầu Công Nguyên và phát triển mạnh từ thời Lý với huyền thoại “Thăng Long”.

Trong khi đó, Tứ quý hay Tứ thời thường là các bộ pano 4 miếng đi liền với nhau. Trên mỗi miếng có vẽ hoặc chạm khắc hình ảnh cây mai, cây lan, cây cúc, cây tre và có thể có hoa kèm theo. Motip Tứ quý, Tứ thời thể hiện cho 4 mùa xuân - hạ - thu - đông trong năm và là hình ảnh quen thuộc trong đời sống phương Đông.

Hình 2. Phượng – Đền thờ vua Hùng [3]

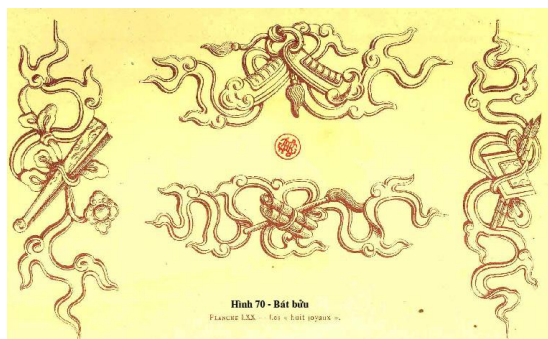

Hình 3. Rồng – Đền thờ vua Hùng [3]

2.1.3. Bát bửu

Bát bửu thường được biết đến là tám loại đồ quý theo quan niệm của người Trung Hoa ngày xưa. Trong nghệ thuật bày trí và phong thủy, chúng thường được kết hợp thành từng bộ và là những đồ vật trang trí đem lại nhiều ý nghĩa cho ngôi nhà.

Kiểu mô thức trang trí này thường phổ biến trong trang trí cung đình Huế. Chúng thường được làm từ rất nhiều chất liệu khác nhau, cũng như được trình bày một cách đa dạng và phong phú.

Hình 4. Bát bửu [5]

Hình 5. Hồ lô – Bảo tàng TP. HCM [6]

2.1.4. Chim thú

Đây là những họa tiết được cách điệu từ những con vật trong tự nhiên theo quan niệm của người Việt cổ, với ý nghĩa đem lại những điều may mắn, tốt lành.

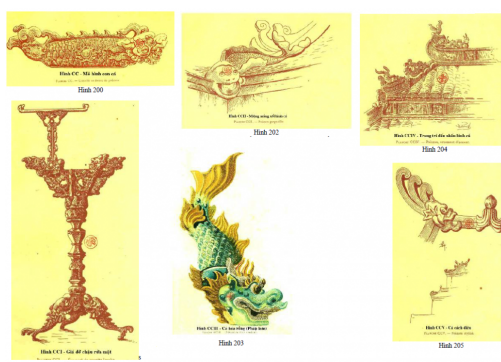
Họa tiết hình thú không đứng riêng rẽ mà kết hợp với những họa tiết hình kỷ hà, hồi văn, hình chữ... Tạo ra những tác phẩm nghệ thuật mang đậm tính văn hóa và lịch sử.

Dưới đây là một vài hình ảnh họa tiết chim thú đặc trưng mang dấu ấn văn hóa nước ta:

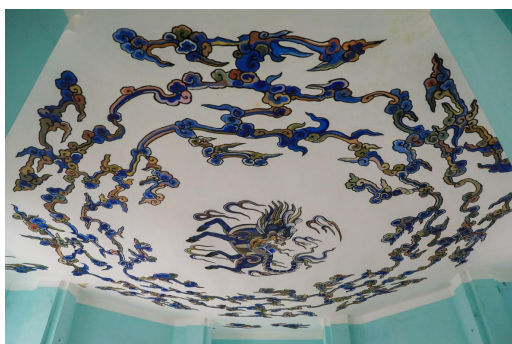
– Họa tiết Tứ linh: Long, Lân, Qui, Phụng là những hình tượng xuất hiện tại Việt Nam từ lâu đời, có nguồn gốc từ Trung Hoa

– Họa tiết Hạc, Trĩ và Công cũng đều có chứa một hàm ý triết học hoặc văn hóa sâu sắc.

– Họa tiết hình con dơi, con cá, con cạp những con vật quen thuộc trong văn hóa truyền thống.

Hình 6. Họa tiết cá hoá rồng [5]

Hình 7. Long mã – Lăng mộ Trương Vĩnh Ký [4]

2.1.5. Thực vật

Thực vật, cây cối hoa lá vốn là những chất liệu tự nhiên gắn gũi với đời sống con người. Chính vì thế mà hình ảnh thực vật luôn là chất liệu xuất hiện thường xuyên trong kiến trúc phương Đông nói chung và nhà ở Việt Nam nói riêng. Ý nghĩa của mỗi hình tượng cây cối, hoa lá là khá phong phú và tùy thuộc vào thể loại chức năng, gồm có những loại hình như sau:

Tứ quý gồm: tùng, cúc, trúc, mai, biểu tượng cho bốn mùa thanh tịnh

Hoa sen: có từ thời Lý, biểu tượng của sự trong sạch, thanh tịnh của Phật giáo, là quốc hoa của Việt Nam qua các thời kỳ.

Hoa cúc: ảnh hưởng Phật giáo là biểu tượng bình dị, thanh cao, kín đáo và lâu bền, hoa Cúc được xem như quốc hoa dưới triều Nguyễn

Bồ Đề: Cây Bồ đề biểu trưng cho sự đại giác của đức Phật

Hoa chanh: loài cây gắn liền với đời sống mộc mạc của nông thôn Việt Nam, đơn giản, mộc mạc và thanh cao

Các họa tiết trang trí này thường được trang trí kiểu dấu nhấn, làm bật lên độ cong của nét hay thấy trong kiến trúc, được cách điệu từ đơn giản đến phức tạp.

Hình 8. Hoa sen – ngói âm dương [6]

Hình 9. Hoa chanh gạch thông gió [6]

2.1.6. Hoa văn hình học và hồi văn

Họa tiết Kỳ Hà cũng là một trong những họa tiết khá phổ biến, gồm có 3 nhóm chính:

Họa tiết mắc lưới với nhiều kiểu hình dạng khác nhau như: hình thoi cạnh thẳng hoặc hơi cong nhẹ, hình lục giác giống vảy trên mai rùa, hình tam giác, hình chữ nhân...

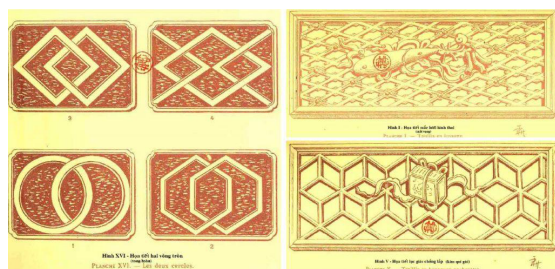
Họa tiết vòng tròn hình đồng tiền vàng, 2 vòng tròn đồng tâm tạo gờ mép bên ngoài và trong các vòng tròn khác chia cắt vòng ngoài 4 phần, tạo tâm là 1 lỗ hình vuông.

Họa tiết hoa thị, các vòng tròn cắt lẫn nhau và đi qua cùng một chỗ tạo ở tâm 1 ngôi sao 4 cánh.

Họa tiết 2 vòng tròn hoặc nhiều vòng liên kết với nhau.

Họa tiết hồi văn với đường nét hình học kỹ hà để tạo ra những hoa văn có tính lặp lại (hồi văn). Đây là một thể thức trang trí thường gặp trong kiến trúc cả ở phương Đông lẫn phương Tây. Đối với Họa tiết hồi văn phương Đông, các chữ Hán-Việt gấp khúc vào nhau, bẻ gấp lại, kéo dài ra, hoặc vượt thon ngẫu hứng. Họa tiết hồi văn thường gọi các dáng chữ: chữ thập (𠄎),

chữ vạn (卐, 萬), chữ công (工).

Hình 10. Hoa văn hình học [5]

Hình 11. Hối văn – Đền thờ vua Hùng [3]

2.1.7. Chữ Hán

Do có tính chất tượng hình, nên chữ Hán phù hợp với nhu cầu trang trí, cách điệu và là một trong những dạng nghệ thuật trang trí khá đặc biệt, tức là sử dụng văn tự để trang trí cho kiến trúc.

Họa tiết gồm các chữ Hán thường dùng như: Phúc, Lộc, Thọ, Hỷ, được cách điệu đơn giản, liền nét, theo đường kỷ hà, đan xen chồng lớp, nằm gọn trong 1 ô vuông hoặc tự do theo nét.

Hình 12. Chữ Hán – Bảo tàng TP.HCM [6]

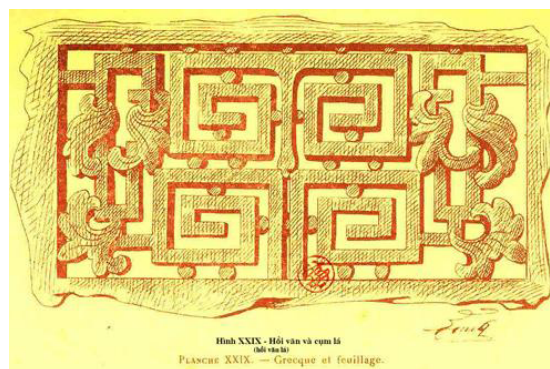

Hình 13. Chữ Hán –
Lăng mộ Trương Vĩnh Ký [4]

2.1.8. Chữ Vạn

Chữ Vạn cũng là một dạng hồi văn nhưng là loại đặc biệt nên được tách riêng, Chữ Vạn được dùng với nhiều ý nghĩa, biểu tượng này hiện nay chủ yếu thuộc Phật Giáo.

Trong kiến trúc Đông Dương ở Sài Gòn, biểu tượng này thể hiện thành hồi văn làm nền bên cạnh chữ Thọ tròn để hình thành câu chúc “Vạn thọ vạn thọ”.

Hình 14. Họa tiết chữ Vạn [5]

Hình 15. Chữ Vạn -

Lăng mộ Trương Vĩnh Ký [4]

2.2. Đánh giá chủ đề trang trí truyền thống trên kiến trúc Đông Dương tại Sài Gòn

2.2.1. Về nội dung

Các motif trang trí tứ linh, tứ thời, chữ Thọ thường biểu thị cho những nơi thờ phụng tôn nghiêm, với những hình ảnh chuẩn mực sơn son thếp vàng trang trọng: Đền thờ vua Hùng

Các motif trang trí bát bửu, tam đa... biểu thị cho nơi tàng trữ bảo vật tồn tại lâu dài: Bảo tàng lịch sử Tp Hồ Chí Minh

Motip tam đa Phúc – Lộc – Thọ biểu trưng của thương nghiệp, được kết hợp với hình ảnh rồng chầu trên nóc thể hiện sự bảo trợ cho hoạt động thương nghiệp: Chợ Bình Tây

Hình 16. Bảo tàng lịch sử Thành phố Hồ Chí Minh [6]

Hình 17. Chợ Bình Tây [7]

Hình 18. Đền thờ vua Hùng [3]

2.2.2. Về hình thức

Các hoa văn được chế tác công phu theo đúng mẫu và với vật liệu xây dựng đương thời. Được thực hiện với nghệ thuật cao, cho đến nay vẫn còn giữ được nét đẹp nguyên sơ. Các chi tiết đều thể hiện sự nghiêm cẩn, lắp đặt đúng vị trí cần thiết, tạo được nét đồng cảm cho người xem.

Các đề tài trang trí truyền thống trong kiến trúc Đông Dương ở Sài Gòn chủ yếu được thể hiện bằng biểu tượng, nó cho thấy tính khái quát cao, chỉ cần nhìn các đề tài là ta có thể biết được thể loại công trình.

2.2.3. Về quan hệ với nghệ thuật trang trí cổ

Các motif trang trí trên kiến trúc Đông

Dương ở Sài Gòn vừa có mối quan hệ với nghệ thuật trang trí truyền thống Việt Nam như hoa văn búp sen thời Lý, hoa văn hoa chanh thời Lê... vừa có sự tiếp thu của Trung Quốc với nét Việt hoá của Tam Đa, Tứ linh, Bát bảo... hoặc tiếp thu của Ấn Độ với hồi văn chữ Vạn, là bổ đề...

3. Kết luận

Sự đa dạng của nghệ thuật trang trí truyền thống trên kiến trúc Đông Dương ở Sài Gòn cho thấy các giá trị của nó như: trang trí mỹ thuật; phân biệt, nhận diện chức năng; truyền tải các thông điệp văn hoá...

Nghệ thuật trang trí truyền thống trên kiến trúc phong cách Đông Dương ở Sài Gòn đã khẳng định được là một sự sáng

tạo của nghệ thuật Việt Nam. Tuy do người Pháp khởi xướng và chỉ đạo nhưng không vì thế mà mất đi tính chất dân gian và tính độc đáo của văn hoá truyền thống.

Bên cạnh những giá trị thẩm mỹ, tạo hình, quy tắc bố cục, mỹ thuật chế tác... thì những giá trị văn hóa nội hàm được cài đặt trên những motif trang trí mỹ thuật truyền thống đó cần phải làm sáng tỏ, những kiến giải rõ ràng, có căn cứ chặt chẽ. Điều này sẽ giúp nâng tầm những di sản văn hóa quý báu đó thông qua các giá trị văn hóa mà nó cần truyền tải, khả năng khai thác tiếp tục trong kiến trúc – nghệ thuật đương đại sẽ trở nên phong phú, đa dạng và tránh được sự lạc hậu về ngôn ngữ.

Tài liệu tham khảo:

[1] Bùi Bá Nguyên Khanh (2020), *Nghệ thuật trang trí truyền thống trên kiến trúc phong cách Đông Dương ở Sài Gòn*, NXB Xây Dựng, Hà Nội.

[2] Lê Minh Sơn (2020), *Kiến trúc Đông Dương*, NXB Xây Dựng, Hà Nội.

Các trang website tham khảo:

[3] <https://vnexpress.net/den-tho-vua-hung-gan-tram-tuoi-o-trung-tam-sai-gon-3908054.html>

[4] <https://vnexpress.net/lang-mo-tram-tuoi-cua-nha-bac-hoc-truong-vinh-ky-4119950.html>

[5] <https://fedic.vn/hoa-tiet-trang-tri-dong-duong/>

[6] <https://vnexpress.net/bao-tang-dau-tien-o-sai-gon-3974427.html>

[7] <https://nld.com.vn/kinh-te/ngoi-cho-gan-100-tuoi-o-tp-hcm-chinh-thuc-mo-cua-tro-lai-20181114231558707.html>